

Державна політика пам'яті в Україні: становлення та сучасний стан

Зерній Юлія Олександрівна

Історична пам'ять українців є найістотнішим соціокультурним атрибутом національної ідентичності. Завдання суспільної консолідації актуалізують потребу у здійсненні Українською державою ефективної політики пам'яті, об'єктом якої є колективні уявлення про минуле. Дуалізм національної пам'яті, надзвичайна політизованість цього сегменту суспільної свідомості громадян України зумовлюють потребу у виробленні та реалізації адекватних стратегій офіційних репрезентацій минулого, вдосконалення комеморативних практик держави.

Метою статті є аналіз процесу становлення державної політики пам'яті в Україні та її сучасного стану, в контексті якого пропонуються шляхи модернізації механізмів та методів державного управління у цій сфері гуманітарної політики. Як науково-методологічний інструментарій використано: аналіз нормативно-правових актів у цій сфері державного менеджменту, офіційних комеморативних заходів, орієнтованих на фор-

- У статті аналізується процес становлення та сучасний стан державної політики пам'яті в Україні, оцінюються недоліки та перспективи вдосконалення державного управління у цій сфері гуманітарної політики.

Ключові слова: державна політики пам'яті, історична пам'ять, державне управління.

- В статье анализируется процесс становления и современное состояние политики памяти в Украине, оцениваются недостатки и пути совершенствования государственного управления в этой сфере гуманитарной политики.

Ключевые слова: государственная политика памяти, историческая память, государственное управление.

- The article presents an analysis of making process and contemporary level of formation of state politics of memory in Ukraine, evaluates problems and prospects for development of state government in given sphere of humanitarian policy.

Key words: historical memory, state politics of memory, historical memory, state government.

мування історичної пам'яті; контент-аналіз репрезентацій минулого у публічній діяльності політичного керівництва держави тощо. Дослідження здійснюється у часовій перспективі, у контексті суспільних настроїв, політичної ситуації, коректив зовнішньополітичного курсу України.

Запит на вироблення новопосталою Українською державою політики пам'яті сформувано ще до проголошення незалежності. Вона стала логічним результатом націогенезу Українського народу, історична пам'ять якого у всі часи була рушійною національного

проекту. Для мільйонів українців усвідомлення окремішності української історії було підставою для виявлення політичної волі до державного суверенітету.

Разом з тим у добу незалежності українське суспільство увійшло з важким тягарем тривалої культурної асиміляції періоду бездержавності. Імперська, а потім і радянська політика пам'яті спричинили глибокі деформації суспільної свідомості громадян України, зокрема колективних уявлень про минуле. Радянське прочитання історії по суті стало органічним продовженням імперських великодержавницьких традицій, які були спрямовані на нівелювання історичної спадщини неросійських народів СРСР, розчинення її у радянському історичному метанаративі. Проте жорстка політика радянського режиму, орієнтована на денаціоналізацію та гомогенізацію пам'яті громадян, так і не досягла своєї кінцевої мети. Історична пам'ять, попри примус та утиски, передавалася з покоління у покоління, еволюціонувала в межах становлення українського національного проекту. В усі часи панівному історичному дискурсу протистояли історичні контрдискурси, які формувалися і розвивалися зусиллями національно налаштованих інтелектуальних еліт.

Демократичні перетворення в СРСР другої половини 80-х років активізували процеси формування національних історичних наративів. У республіках Радянського Союзу з різною мірою інтенсивності постерігається вибухове «пробудження» історичної пам'яті, розгортається рух за відновлення історичної правди, заповнення «білих плям». У політичному вимірі цей процес швидко набуває виразного національного забарвлення. До роботи з «історичного очищення» активно долучаються історики, літературознавці, журналісти, політичні рухи націонал-патріотичного толку.

1990 рік відзначився прискоренням усвідомлення українцями власної історії, активізацією суспільної дискусії навколо «болючих» тем минулого. Апеляції до історичної пам'яті посилюються у діяльності новопосталих громадських об'єднань: Українського відділення товариства «Меморіал», Всеукраїнського товариства «Просвіта» ім. Т. Г. Шевченка, На-

родного Руху України за перебудову тощо. Робота цих та інших громадських інституцій стає відповіддю на назрілий у суспільстві запит на переосмислення історичного минулого у рідній україноцентричній парадигмі історії. Історична пам'ять українців невинно мобілізується, перетворюючись на джерело легітимації майбутньої незалежної української держави. Г. Касьянов зазначає: «Однією із найбільш виразних прикмет 1990 року стала суверенізація історії, яка відбувалася паралельно з суверенізацією політичною» [1, с. 76].

Починається робота із очищення від атрибутів радянської доби символічного простору: поширюється національна історична символіка (жовто-блакитний прапор, тризуб), демонтуються пам'ятники Леніну, починає відновлюватися традиційна українська топоніміка. 21 січня 1990 р. до Дня соборності України проводиться акція всеукраїнського масштабу «Живий ланцюг». Проведення Днів козацької слави на острові Хортиця у серпні 1990 р. сприймається її учасниками і населенням України не тільки як історичне свято козацької слави, а й як символ відродження нації. Історична складова посилюється у позиціонуванні політичних об'єднань, які невдовзі сформуєть політичний ландшафт незалежної України.

Офіційна влада намагається пристосуватися до процесів націоналізації історії й суспільного життя загалом, але швидко втрачає політичне лідерство. 21 липня 1990 р. майже водночас з прийняттям Верховною Радою УРСР Декларації про державний суверенітет України, Політбюро ЦК КПУ ухвалює Постанову «Про реалізацію республіканської програми розвитку історичних досліджень, покращення і пропаганди історії Української РСР». Цей акт став останньою спробою комуністичного керівництва опанувати суспільні настрої, виробити нові підходи до трактування українського минулого.

Таким чином, ще до моменту здобуття незалежності в Україні відбуваються потужні процеси відродження історичної пам'яті, формується суспільно-політичний запит на переосмислення національної історії.

Політичне керівництво незалежної України постає перед необхідністю пошуку нових спо-

собів офіційної репрезентації минулого, яка б відповідало завданням державного будівництва незалежної України.

Оцінка державної політики пам'яті дає підстави виокремити три етапи її становлення, які характеризуються суттєвими відмінностями. Пропонуючи періодизацію, ми виходимо з того, що на теренах України цей сегмент політики держави спрямовується переважно президентами України. Виходячи з цього, логічно аналізувати її у межах наступних часових періодів: 1991–1994 рр. – роки президентства Л. Кравчука; 1994–2004 рр. – термін двох каденцій Президента України Л. Кучми; з 2005 р. – від моменту інавгурації Президента України В. Ющенка.

На першому етапі, який розпочався від перших днів незалежності, українська влада у різний спосіб намагалася демонструвати повагу до національної історії, адекватно оцінюючи її легітимуючу силу. Як слушно зауважує вітчизняний дослідник А. Портнов: «Для пострадянської України особливо важлива спадковість (хай і достатньо ілюзорна) із дорадянськими формами української державності. Тому Леоніду Кравчуку було важливо прийняти у 1993 р. президентські регалії від голови Української Народної Республіки в екзилі Миколи Плав'юка» [2, с. 102–103].

Державною формується запит на поглиблення досліджень з історій України, її вузлових сюжетів. У результаті копіткої роботи вітчизняних істориків «створено ґрунтовну наукову базу для конструювання українського національного історичного наративу, запропоновано новий історіографічний синтез, який дозволяє оновити погляд на минуле України та українців» [3, с. 176]. Розпочинається процес «відкриття» архівів, публікацій раніше заборонених історичних праць, зокрема напрацювань українознавчих зарубіжних центрів. Видавничі проекти «Повернені імена», «Реабілітовані історією» свідчать про відродження традицій національної біографістики.

Важливим кроком стало впровадження у навчальний процес курсу історії України (замість курсу історії СРСР), розпочинається робота над створенням україноцентричних історичних навчальних програм, підручників та методичних посібників для середньої та вищої школи. Вітчизняна освіта поступово перетворюється

на ретранслятор знань про минуле, стає модератором історичної пам'яті молодого покоління українських громадян.

Держава, хоча і з великою мірою непослідовності, сприяє декомунізації символічного простору країни: демонтуються пам'ятники вождям доби тоталітаризму, усувається радянська символіка, перейменовуються населені пункти, вулиці, промислові об'єкти, заклади культури і освіти. Ухвалюються рішення про зведення монументів з метою увічнення пам'яті про знакові події й постаті української історії, як от: пам'ятний знак жертвам Голодомору 1932–1933 р. (Михайлівська площа у Києві, 1993 р.) та пам'ятник–меморіал біля Мгарського монастиря (м. Лубни, 1993 р.); погруддя Івану Мазепі (с. Мазепинці, 1994 р.). У містах і селах з'являються меморіальні знаки (хрести, кургани скорботи, каплиці) жертвам комуністичних репресій, Голодомору, на місцях битв доби козаччини тощо.

Відродження ролі релігійних конфесій у суспільному житті країни, забезпечення державою реальної свободи совісті та віросповідання, також сприяли активізації процесу формування історичної пам'яті. Історія Церкви поступово інтегрується в український історичний наратив, утверджується в пам'яті нації, сприяє усвідомленню нею своїх християнських коренів.

Розпочинається формування нового сегменту історичної пам'яті у зв'язку з масовим поверненням на історичну землю кримськотатарського та інших депортованих народів. Сьогодні не замовчується, на відміну від радянського періоду, тема Голокосту. Розгортаються дослідження історії та культури євреїв, кримських татар, греків, циган, вірменів, німців, інших етнічних груп.

Проте, на першому етапі державна політика пам'яті характеризується розмитістю контурів, практики якої значною мірою залишаються компромісними і мають відбиток радянської традиції. Офіційним репрезентаціям минулого притаманний еkleктичний характер, калькування меморіальних прийомів минулої доби. Все це свідчить про те, що тодішня влада не готова була радикально розірвати зв'язки з імперсько-радянським минулим, підпорядкувати державну політику пам'яті формуванню національної

ідентичності. Відбувається лавірування між двома проекціями національної історії: українською (націоналістичною) і імперсько–радянською (малоросійською). Ця яскраво відмічена двоїстість офіційної політики пам'яті в Україні стала, за слушним зазначенням вітчизняного політолога М. Рябчука, наслідком «гібридної природи режиму, що виник у результаті ситуаційного компромісу між ідеологічними супротивниками – націонал–демократами і суверен–комуністами» [4, с. 44].

Таким чином, є підстави для стриманої оцінки ефективності згаданого сегменту державної політики на першому етапі її становлення. Попри позитивні здобутки, характер здійснюваних державою комеморативних практик неоднозначно вплинув на формування історичної пам'яті. У багатьох своїх виявах вона сприяла консервації у пам'яті нації імперсько–радянських стереотипів, посилювала регіоналізацію колективних уявлень про минуле. Нечіткість цілей та пріоритетів зумовила слабкий вплив держави на соціокультурну складову формування української ідентичності, що у поєднанні з глибокою економічною, а згодом і політичною кризою, суттєво уповільнило її темпи.

Десятиріччя двох президентських каденцій Леоніда Кучми (1994–2004 рр.), стали **другим етапом** формування державної політики пам'яті. Цей період відзначають не стільки новації у сфері історичної політики, скільки органічне продовження попереднього періоду, а у деяких випадках вони набувають навіть зворотного напрямку.

Президент Л. Кучма позиціонує себе як борець з надмірним націоналізмом, прибічник тисних братерських стосунків з Росією. «Його політичний курс ознаменувався демонстративним переходом від «націонал–романтичної» концепції державного і національного будівництва до територіально–державної; відмовою від однієї бічної прозахідної орієнтації на користь балансування між Росією і Заходом; а також частковим поверненням і реабілітацією радянської історико–культурної спадщини», – вважає В. Кравченко [5, с. 340]. Спрямовані ним стратегії політики пам'яті зберігають міцний зв'язок з радянською традицією. Можна цілком погодитися з узагальнюючими оцінками Ш. Требста, висловленими у

2004 р., який зазначає, що «...у своїх публічних проявах, особливо у Східній Європі, культура пам'яті і до сього дня є, першим чином, продуктом державних зусиль з впровадження у громадську свідомість тих чи інших символів. Тому вона є прямою спадкоємницею історичної політики, яку до 1989–1991 рр. проводили комуністичні партії» [6, с. 44].

Проте потреба у зміцненні політичного лідерства спонукала Л. Кучму як Главу держави активно апелювати до національної версії української історії, диктувала необхідність комеморативних заходів, спрямованих на увічнення слави видатних українців, презентацію українського минулого у фарватері національної історичної парадигми. Знаковою подією у цьому контексті є відкриття у 1998 р. монумента М. Грушевському у Києві.

Продовжується робота з удосконалення стандартів історичної освіти, модернізації методики викладання історії країни, створення нових підручників. За оцінками експертів, це є найбільшим досягненням державної політики пам'яті [7].

Держава актуалізує нові «місця пам'яті» Українського народу: у багатьох населених пунктах зводяться монументи, меморіальні знаки, культові споруди на пам'ять про трагедію та жертви аварії на Чорнобильській АЕС. У 1994 р. у м. Києві встановлено пам'ятний знак воїнам–афганцям, у 1999 р. відбулося відкриття меморіального комплексу пам'яті жертв Чорнобилью – «Коло пам'яті» і «Курган–могила». По всій Україні поширюється процес зведення пам'ятників жертвам Голодомору і політичних репресій. До 85 річниці бою під Крутами Президент України Л. Кучма видає Розпорядження «Про вшанування пам'яті героїв Крут» (№ 12/2003–рп від 24 січня 2003 р.), в якому офіційно визначаються пріоритети державної політики пам'яті, наголошується на: «Утвердженні високої політичної культури у суспільстві, вихованні у молоді патріотизму, поваги до історичного минулого Українського народу, вшануванні пам'яті полеглих за незалежність Батьківщини».

У 1995 р. Л. Кучма надав загальнонаціонального характеру святкуванню 500–річчя від дня народження гетьмана Б. Хмельницького. Було

відбудовано каплицю в Чигирині, споруджено пам'ятник Гетьману в Суботіві. Козацька тематика актуалізувалася у 1998 р. під час святкування 350-річчя початку Визвольної війни під проводом Б. Хмельницького, коли було відкрито кілька пам'ятників і пам'ятних знаків на місцях історичних битв. Але офіційні репрезентації теми українського козацтва зберігають ознаки «багатовекторності». Так, згідно Указу Президента України «Про відзначення 350-річчя Переяславської козацької ради 1654 року» (№ 238/2002 від 13 березня 2002 р.), передбачалося проведення широкого святкування ювілею події, яка, в умовах державної незалежності України, набула вкрай контраверсійного наповнення.

У 1998 р. з нагоди 65-річчя Голодомору на Україні, Л. Кучма підписав Указ «Про встановлення Дня пам'яті жертв голодоморів та політичних репресій» (№ 1310 від 26 листопада 1998 р.).

У 1997 р. постановою Кабінету Міністрів України (№ 1004 від 12 вересня 1997 р.) створюється Урядова комісія, при Інституті історії України НАН України – робоча група з вивчення та оцінки діяльності ОУН–УПА. У 2004 р. оприлюднюються фахові висновки, а у 2005 р. виходить у світ колективна монографія «Проблема ОУН–УПА». Проте ця робота не має логічного завершення: держава не виявляє політичної волі до визнання статусу воїнів УПА.

Започатковується діалог між Україною та Польщею щодо «болючих» питань українсько-польського минулого: тема початкового етапу діяльності українських націоналістичних організацій у міжвоєнній Польщі, оцінка Волинської трагедії й операції «Вісла», проблематика відкриття меморіалу Орлят на Личаківському кладовищі у Львові тощо. Але, на відміну від польського керівництва, українські керманічі намагалися не створювати широкої полеміки навколо таких гострих питань, переводили їх у регіональну площину. Як приклад, згадаємо церемонію відкриття пам'ятника у с. Павлівка на Волині у 2003 р., коли президенти двох країн просили взаємного вибачення і закликали до примирення між українцями та поляками. Крім того, що ця комеморація проводилася у досить відлюдному місці, подія не набула широкого розголосу у вітчизняних ЗМІ [8, с. 321–326; 9].

Та ж сама тактика застосовується і до теми Голокосту. Як зазначає К. Іванова: «Голокост перестав бути табуваною темою... У той самий час, повернувшись до сфери офіційної пам'яті України, Голокост постав в урізаному «загальноцивілізаційному» трактуванні, яке залишається зовнішнім по відношенню до основного українського нарративу власного національного минулого» [10, с. 390].

Аналіз дій влади у сфері історичної політики дає підстави для висновку про її кон'юнктурний, амбівалентний характер. Для об'єктивації цього твердження здійснимо вибіркове співставлення актів Президента України та публічних промов під час ювілейних заходів та урочистостей.

Одним з перших актів Президента України Л. Кучми стало Розпорядження «Про заходи щодо вшанування пам'яті жертв політичних репресій, похованих у селищі Биківня» (№ 98/94–рп від 11 серпня 1994 р.). Глава держави активно підтримав громадську ініціативу щодо створення Меморіального комплексу «Биковнянські могили», яку втілено на високому мистецькому рівні. Суспільство отримало виразний сигнал, який був сприйнятий як вияв політичної волі до радикального засудження злочинів тоталітаризму. А вже наступного року, у промові на урочистому зібранні з нагоди 50-річчя Перемоги у Великій Вітчизняній війні (8 травня 1995 р.) Л. Кучма зробив наголос на історичній єдності всіх радянських народів. Позитивну оцінку отримали комуністична партія і, навіть, підкреслено роль Й. Сталіна у Перемозі [11].

Очевидно, що наведені репрезентації минулого перебувають у жорсткому контрдискурсі й свідчать про відсутність чітких орієнтирів політики пам'яті. У квітні 2000 р. Верховна Рада України прийняла ініційований Президентом України Закон «Про увічнення Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 років» (№ 1684–III від 20 квітня 2000 р.). Серед іншого, законодавчий акт передбачав «недопущення фальсифікації історії Великої Вітчизняної війни у наукових дослідженнях, навчально-методичній літературі, підручниках та засобах масової інформації». Підготовка до святкування 60-річчя Перемоги у Великій Вітчизняній війні, всі комеморативні заходи ретельно узгоджувалися з російською сто-

роною з акцентом на «спільному минулому». Державна влада виявилася неготовою деконструвати радянський міф Великої Вітчизняної війни, що на рівні масової свідомості призвело до укорінення радянської версії ключового «місця пам'яті» українців.

Святкування у 2003 р. на державному рівні 85-річчя від дня народження колишнього першого секретаря ЦК КПУ В. Щербицького, Постанова Верховної Ради України «Про 85-річчя ЛКСМУ та посилення ролі молодіжних громадських організацій у виховній роботі з молоддю» (№ 1559-IV від 2 березня 2004 р.) стали виявом політики, спрямованої на ресоветизацію історичної пам'яті. Як влучно зазначає М. Рябчук: «...офіційні вовтузіння довкола Щербицького – це такий самий елемент «політтехнологій», як і пошанування на державному рівні пам'яті Чорновола, героїв Крут чи жертв голодомору 1932–1933 років. У всіх цих випадках ідеться насамперед про перехоплення ініціативи у політичних суперників (комуністів чи націонал-демократів), запозичення їхніх героїв, символів, гасел, наративів і представлення себе ледь не монополями власниками всякої «українськості», хоч лівої, хоч правої...» [12, с. 119].

Нерозбірлива репрезентація історичних подій та постатей призводила до помітної дезорієнтації суспільної свідомості громадян України. Як слушно зазначає В. Гриневиц, «...гра на двох полях історичної пам'яті стала звичною справою для вищої української влади, яка рівною мірою віддавала належне як націоналістичним, так і радянським датам і ювілеям» [13].

Схожа еkleктика простежується у політиці державних свят. Процес «націоналізації» українського календаря, що розпочався у перші роки незалежності, поступово загальмувався. Досить згадати «реанімацію» у 1999 р. Дня радянської армії та військово-морського флоту, формально перейменованого на День захисника Вітчизни (23 лютого). До цієї низки можна додати новопосталі свята – День партизанської слави (з 2001 р.) і аморфний за назвою, однак зрозумілий за змістовним наповненням, День ветерана (з 2004 р.).

Оцінюючи спрямованість політики пам'яті періоду президентства Л. Кучми, можна погодитися із висновком Е. Вільсона, який зазначає, що своєю

діяльністю Глава держави сприяв «формуванню еkleктичної історіографічної бази цієї державності, поєднуючи «героїчну вітальність» українського радянського періоду із національно-визвольною боротьбою українофільської парадигми... Тому Кучма закликав поєднати краще, що було в радянській українській історії, із кращим, що було в її українофільській версії, очистившись від таких неприємних епізодів, як репресії 30-х років або діяльність ОУН, і в такий спосіб створити «єдину національну ідею» [14, с. 359–360]. Заради умовної «консолідації нації» вважалося за доцільне не торкатися контраверсійних, з точки зору історичної пам'яті подій. Проте, подібна «консолідація» була по своїй суті фіктивною. Втрачався час для конструювання на рівні колективних уявлень націоцентричного розуміння українського минулого, об'єднання та примирення пам'яті нації. За оцінками експертів темпи декомунізації уповільнилися, навіть порівняно з деякими країнами колишнього СРСР. Виведення проблеми здолання дуалізму історичної пам'яті українців за межі державної політики лише посилює її поляризацію, яка перетворюється на інструмент політичних маніпуляцій та технологій.

Якісно новий **третій етап** реалізації державної політики пам'яті починається у 2005 р. Драматичні події листопада – грудня 2004 р. були виявом національного духу, усвідомленим виступом на захист найвищих цінностей українців – свободи, демократії, поваги до прав і гідності людини, значущість яких закорінена в історичній пам'яті спільноти. У напруженій суспільно-політичній ситуації національна пам'ять розкрила свою мобілізуючу силу, створила моральну основу для легітимації акції громадянської непокори. Контекст політичної риторики тих днів був насичений апеляціями до історії, героїчних та трагічних сторінок минулого, що знаходило відгук у мільйонів українських громадян.

Історичний контекст виразно присутній у публічних виступах В. Ющенко, починаючи з його інавгураційної промови, в якій він зазначив: «Українська держава відбулася. Наш вибір це ще раз підтвердив. Наша перемога – це свято української державності. У цей день згадаймо героїв, що полягли за Перемогу, мучеників

Освенцимів і ГУЛАГів, жертв Голодоморів, депортацій і Голокосту. Вони бачать нас і сьогодні з небес, я переконаний, пишаються нами! Ми зробили свій вибір, бо пам'ятаємо хто ми, чії діти й онуки. Не в минулому нам шукати відповідей на виклик майбутнього. Проте, ми завжди будемо берегти свої джерела. Тільки так залишимося самими собою. Тільки так завжди будемо переможцями!» [15].

Від перших днів президентства В. Ющенко демонструє новий стандарт державної політики пам'яті, яка вже «не лавірує між «українофільським» і совєтофільським» проектами» [4, с. 51]. Глава держави намагається якнайповніше використати свої владні повноваження для реалізації ст. 11 чинної Конституції України, де зазначено: «Держава сприяє консолідації та розвиткові української нації, її історичної свідомості, традицій і культури...» [16, с. 8]. В ініційованому Главою держави Закону України «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні» (№ 376–V від 28 листопада 2006 р.) обов'язки органів державної влади у сфері політики пам'яті конкретизуються наступним чином: «Органи державної влади та органи місцевого самоврядування відповідно до своїх повноважень зобов'язані брати участь у формуванні та реалізації державної політики у сфері відновлення та збереження національної пам'яті Українського народу».

За ініціативи Глави держави створюються інституціональна база для здійснення державної політики пам'яті. У 2006 р. на виконання Указу Президента України «Про додаткові заходи щодо увічнення пам'яті жертв політичних репресій та голодоморів в Україні» (№ 1087/2005 від 11 липня 2005 р.) створюється Український інститут національної пам'яті. Постановою Кабінету Міністрів України «Про утворення Українського інституту національної пам'яті» (№ 764 від 31 травня 2006 р.) даній інституції надається статус центрального органу виконавчої влади зі спеціальним статусом, а головним завданням визначається «посилення уваги суспільства до власної історії, поширення об'єктивної інформації про неї в Україні та світі; реалізація державної політики та координація діяльності у сфері відновлення та збереження національної пам'яті Українського народу; забезпечення всебічного

вивчення етапів боротьби за відновлення державності України у XX столітті, історичного минулого Українського народу, зокрема всіх форм репресій; здійснення комплексу заходів з увічнення пам'яті жертв голодоморів та політичних репресій, учасників національно-визвольної боротьби».

Президент України В. Ющенко позиціонує себе як провідного модератора державної політики пам'яті, міцно утримуючи політичну ініціативу у цій царині. Зусилля держави спрямовуються на актуалізацію національно значущих «місць пам'яті» Українського народу. На реалізацію цього завдання спрямовані наступні Укази Президента України: «Про додаткові заходи щодо увічнення пам'яті жертв політичних репресій та голодоморів в Україні» (№ 1087/2005 від 11 липня 2005 р.); «Про створення меморіального історико-архітектурного комплексу «Алея видатних діячів України»» (№ 1333/2005 від 23 вересня 2005 р.); «Про заходи у зв'язку з 60 річницею примусового виселення етнічних українців з території Польщі» (№ 1330/2005 від 23 вересня 2005 р.); «Про всебічне вивчення та об'єктивне висвітлення діяльності українського визвольного руху та сприяння процесу національного примирення» (№ 879/2006 від 14 жовтня 2006 р.); «Про заходи у зв'язку з 75 роковинами Голодомору 1932–1933 років в Україні» (№ 250/2007 від 28 березня 2007 р.), «Про заходи з відзначення 90-річчя подій Української революції 1917–1921 років та вшанування пам'яті її учасників» (№ 297/2007 від 12 квітня 2007 р.); «Про відзначення 300-річчя подій, пов'язаних з воєнно-політичним виступом гетьмана України Івана Мазепи та укладенням українсько-шведського союзу» (№ 955/2007 від 9 жовтня 2007 р.); «Про відзначення у 2008 році 360 річниці подій, пов'язаних з початком Національно-визвольної війни українського народу середини XVII століття» (№ 78/2008 від 1 лютого 2008 р.), «Про відзначення 350-річчя перемоги війська під проводом гетьмана України Івана Виговського у Конотопській битві» (№ 207/2008 від 11 березня 2008 р.), «Про відзначення 70-річчя подій, пов'язаних із проголошенням Карпатської України» (№ 213/2008 від 12 березня 2008 р.), «Про відзначення в Україні 1020-річчя хрещення Київської Русі» (№ 256/2008 від 24 березня 2008 р.) тощо.

Доміnantною темою стає Голодомор 1932–1933 років. Наполеглива публічна репрезентація контрапунктної події національної історії, масштабні перформативні акції під час роковин трагедії, активізація наукових досліджень з даної теми, широке інформаційне висвітлення та публічна дискусія з даної проблематики набули широкого резонансу не тільки в Україні, а й на міжнародному рівні. Знаковою подією стало ухвалення Верховною Радою України ініційованого Президентом України вищезгаданого Закону «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні», яким український Голод визнаний геноцидом українського народу. Розпочався процес визнання Голодомору міжнародною спільнотою: станом на липень 2008 р. геноцид Українського народу визнали 29 країн світу, а також ряд впливових міжнародних організацій – Парламентська асамблея ОБСЄ, ЮНЕСКО та інші.

Здійснюються масштабні проекти, спрямовані на відродження та актуалізацію історико-культурної спадщини. Під особистим патронатом Президента України втілюється в життя низка таких проектів: культурно-мистецький та музейний комплекс «Мистецький арсенал», «Гетьманська столиця» у Батурині, Шевченківський національний заповідник у Каневі, Національний заповідник «Батьківщина Тараса Шевченка» тощо.

Відбувається стрімке переосмислення історичних подій, колективні уявлення про які тривалий час перебували під спудом імперсько-радянських стереотипів та міфологем. Підготовка до 300-річчя Полтавської битви може бути прикладом деконструкції масових історичних уявлень засобами державної політики. Події, пов'язані з військово-політичним виступом гетьмана І. Мазепи у 1708–1709 рр., Батуринська трагедія та постать Мазепи позиціонуються державою як символи жертвності та героїзму Українського народу у боротьбі за незалежність. За висловом В. Ющенка: «Не буде 300-річчя Полтавської битви, якщо не буде 300-річчя Батуринської трагедії. Це – дві сторони медалі. Ми повинні дати правдиву інформацію» [17]. Безкомпромісна офіційна репрезентація даної події з очевидністю сприяє деконструкції імперсько-радянського розуміння історії України, яка поступово заміщується україноцентричною.

Президент України є прикладом політичної волі щодо прискорення процесів декомунізації. Його публічні практики спрямовані на радикальний розрив із тоталітарним минулим. 13 червня 2007 р. на прес-конференції «Політика нового реалізму» Глава держави апелює до представників масмедіа: «Я звертаюся до кожного з вас і прошу одне: що ви як передова частина українського суспільства, української нації повинні бути тим генератором, який повинен спонукати суспільство, владу, політичні сили думати, як сформувати правдиву національну історію, як дати відповідь на ті сторінки, які багато років ховали від нас... Тому я переконаний в тому, що ми повинні бути набагато мудріші, мужніші, даючи відповідь на це питання. Нація України, українська держава, українська влада мусять бути зацікавлені в тому, щоб ми розставили усі крапки в нашій історії» [18].

Заходи державної політики спрямовуються на демістифікацію новітньої історії України. Йдеться про найпроблемніші, з точки зору суспільної реакції, сюжети, зокрема історії Другої світової війни. Рішучим кроком стало видання Указу Президента України «Про всебічне вивчення та об'єктивне висвітлення діяльності українського визвольного руху та сприяння процесу національного примирення» (№ 879/2006 від 14 жовтня 2006 р.) та внесення у січні 2008 р. Президентом України до Верховної Ради законопроекту «Про правовий статус учасників боротьби за незалежність України 20–90-х рр. ХХ століття» (№ 1319 від 10 січня 2008 р.), яким пропонувалося визнати учасниками боротьби за українську незалежність вояків УПА, членів ОУН, УГВР, Карпатської Січі та УВО [19]. У науково-експертному та політичному середовищі існують протилежні думки щодо адекватності та своєчасності згаданих кроків: з одного боку, наголошується на їхній половинчастості й незавершеності (статус вояків УПА офіційно не визнаний), з іншого – вони розцінюються як такі, що провокують суспільне протистояння. Опонуючи останньому твердженню, відомий історик Ю. Шаповал говорить: «...само тільки заперечення очевидної істини поглиблює розкол. І чим скоріше українська влада це визнає, тим краще буде і для неї, і для суспільства». [20]. Визнання на законо-

давчому рівні заслуг та статусу УПА залишається нагальним завданням держави як акт встановлення історичної правди та справедливості.

Нової якості набув процес українсько-польського примирення. 24 червня 2005 р. за участю президентів України і Польщі відбулася церемонія відкриття Польських військових поховань 1918–1920 рр. на Личаківському цвинтарі у Львові. У своєму виступі В. Ющенко згадав про протиборство двох народів у період визвольних змагань 1918–1920 рр. Президент України закликав: «Відрізнати минуле від майбутнього, особисті емоції від національних інтересів. Так само, як німецько-французьке примирення відкрило шлях до об'єднання європейських народів, так і україно-польське примирення стане «завершальним каменем у будівництві куполу миру і єдності над Європою» [21].

Широка публічна дискусія навколо подій Волинської трагедії, відкриття 13 травня 2006 р. пам'ятника-меморіала загиблим українцям у польському селі Павлокома, спільне відзначення роковин операції «Вісла» стали послідовними кроками на шляху порозуміння і примирення двох народів, остаточного подолання за давнього україно-польського антагонізму. Як зазначив Я. Грицак, цей процес «можна назвати одним з найбільших феноменів Східної і Центральної Європи після занепаду комунізму. Із перспективи історичної ваги його можна порівняти з повоєнним французько-німецьким примиренням» [22, с.4].

Політичне керівництво держави в різний спосіб демонструє повагу до етноісторії національних меншин. Минуле кримських татар, євреїв, вірменів, греків, німців, угорців, румунів, ромів, представників інших етнічних спільнот поволі інтегрується до загальнонаціонального історичного наративу. Теми депортацій, Голокосту стають об'єктом поглиблених наукових досліджень, роковини цих подій відзначаються на загальнодержавному рівні. Показовим є позиціонування Глави держави під час його візиту до Ізраїлю у листопаді 2007 р. У своєму виступі під час відвідування Меморіального комплексу «Яд Вашем» (Єрусалим) В. Ющенко наголосив, що Голокост залишається трагедією не лише єврейського народу. Кожна четверта його

жертва народилася на українській землі й тому: «Для України це завжди буде надзвичайно чутлива тема». Глава нашої держави відзначив також складність цієї теми, адже Україна та Ізраїль мають як добрі сторінки спільної історії, так і такі, що потребують певної відповіді. Але В. Ющенко висловив переконання, що попереду наші країни чекає велика робота з дослідження теми Голокосту, «яка з кожним днем буде наближати обидві нації до торжества справедливості» [23].

Сьогодні зусилля нашої держави спрямовуються на утвердження в національній пам'яті історії та заслуг закордонного українства. Активізація контактів з українською діаспорою, популяризація величезного доробку закордонних українознавчих центрів, демонстрація поваги до трагічної долі розпорошеного по світах українства значною мірою сприяє вирішенню цього завдання.

Нашою державою починає усвідомлюватися потреба у пошуках інструментів інтеграції української історії в європейський та світовий історичний наратив, хоча подолання такого ізоляціонізму ще недостатньо чітко артикулюється. Спостерігається тенденція «вписування» багатьох українських історичних сюжетів у контекст європейської історії, апеляція до історії з метою утвердження в суспільній свідомості європейськості української нації. Під час зарубіжних візитів акцентується зокрема на історичних зв'язках України з європейськими країнами часів середньовічної, модерної доби, новітньої історії.

Але у політиці пам'яті останнього періоду спостерігаються також мляві темпи оздоровлення символічного простору країни, унормування топоніміки, модернізація музеїв історичного профілю, недостатня підтримка краєзнавства. Слабкою ланкою є популяризація історії в інформаційному просторі, засобами масових культурних індустрій, у структурі яких, зокрема кінопрокаті, книговидаванні, продовжує домінувати іноземна продукція.

Державна політика пам'яті останніх років все ще зберігає ознаки неконсолідованості. Політичні та регіональні відмінності у розумінні цілей та пріоритетів цієї політики зумовлюють суттєві розбіжності в її реалізації, породжують

взаємовиключні практики. Досить пригадати такі факти, як: експонування у Музеї історії і культури Луганська у 2006 р. виставки до 125-річчя радянського маршала К. Ворошилова; зведення у 2007 р. у Одесі пам'ятника імператриці Катерині II. У тому ж 2007 р. у Сімферополі за участі голови КПУ П. Симоненка (лідера партії, яка перебувала на той час у складі урядової коаліції) було відкрито пам'ятник «Жертвам радянського народу, які загинули від рук посібників фашистів – ОУН–УПА». Відсутність єдності комеморативних практик політичного керівництва держави періоду коабітації аж ніяк не сприяло консолідації пам'яті нації.

Отже, зважаючи на сказане, спробуємо зробити деякі висновки. Стратегії та практики політики пам'яті в Українській державі, котрі здійснюються під патронатом Президента України В. Ющенка, в цілому відповідають завданням суспільної консолідації, становленню національної ідентичності, формуванню цілісності та спільності колективних уявлень про минуле. Проте, впровадження цієї політики на всіх рівнях державного управління та на всій території України потребує суттєвого коригування та удосконалення.

1. *Наявною є недостатність нормативно-правового забезпечення.* Сьогодні державна політика пам'яті спрямовується указами Президента України, та виданих, на виконання цих указів, постанов Кабінету Міністрів України, Ради Міністрів АР Крим, розпоряджень обласних державних адміністрацій, міст Києва та Севастополя. Цілісної концепції, яка б визначала цілі, пріоритети, механізми, суб'єкти впровадження державної політики пам'яті, в Україні не вироблено. Ухвалення подібного правового акту (на рівні Закону або Указу Президента України) сприяло б забезпеченню єдності, спадковості та ефективності державного управління, унеможливило б різновекторність офіційних репрезентацій історії. Хоча прийняття такого закону з огляду на політичні реалії є надзвичайно складним завданням, проте подальша неартикульованість стратегічних орієнтирів державної політики пам'яті проектуватиметься на історичну пам'ять громадян України, капіталізуючи її дуальний характер, уповільнюватиме становлення національної ідентичності.

2. *Суттєвою вадою також є практична невизначеність суб'єктів впровадження державної політики пам'яті* (окрім Українського інституту національної пам'яті), хоча до її реалізації дотичні якнайменше Міністерство освіти і науки України, Міністерство культури і туризму України, Міністерство закордонних справ України, Державний комітет архівів України, Державний комітет телебачення і радіомовлення України, Державний комітет України у справах національностей та релігій, Державний комітет України у справах ветеранів, обласні та міські державні адміністрації тощо. Аналіз положень про центральні органи влади, програм соціально-економічного розвитку областей свідчить про майже повну невизначеність у них завдань щодо формування національної пам'яті. Перші спроби окреслити їх відслідковуються у тексті Програми діяльності Уряду «Український прорив: для людей, а не політиків», затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України (№ 14 від 16 січня 2008 р.). Зазначена Програма містить окремий розділ «Відновлення та збереження національної пам'яті Українського народу». Проте заходів, передбачених цим розділом, надто мало, і вони є недостатніми.

3. *Слабким місцем залишається координація державної політики пам'яті.* Постановою Кабінету Міністрів України «Про утворення Українського інституту національної пам'яті» це завдання покладається на зазначений орган виконавчої влади. Проте незавершеність його формування, недостатня ресурсна база унеможливають ефективне виконання цієї та інших важливих функцій у сфері формування національної пам'яті.

4. *Недостатнє науково-експертне супроводження державної політики пам'яті.* Нагальною є потреба у проведенні системних досліджень з цієї тематики, розробці методики та проведення моніторингових соціологічних досліджень стану історичної пам'яті Українського народу, активізації новітніх міждисциплінарних розвідок з питань механізмів формування колективних уявлень про минуле, їхнього впливу на стан національної ідентичності тощо.

5. *Потребує ретельнішого осмислення безпекова складова національної пам'яті.* У п. 2.1.

«Стратегії національної безпеки України» (Указ Президента України № 105/2007 від 12.02.2007 р.) зазначено, що проблема забезпечення національної єдності та соборності Української держави суттєво ускладнює «ціннісно-світоглядне розшарування українського суспільства, яке обумовлюється культурно-історичними відмінностями окремих регіонів України і поглиблюється внаслідок спекуляцій на цій проблематиці з боку певних внутрішньо- і зовнішньополітичних сил». Про недооцінку цього положення свідчить відсутність з боку держави системних та дієвих заходів обмеження та протидії зовнішнім впливам (переважно інформаційного характеру) на стан історичної пам'яті та ідентичності українських громадян.

Таким чином, відкривається широка перспектива для вдосконалення концептуальних засад, заходів та методів упровадження державної політики пам'яті. Пам'ять нації продовжує бути за полем змагань за ідентичність, і держава зобов'язана бути потужним гравцем на цьому полі.

Список використаних джерел

1. *Касьянов Г.* Украина – 1990: «Бои за историю» // Новое литературное обозрение. – 2007. – № 1. – С. 76–93.
2. *Портнов А.* Упражнения с историей по-украински (Заметки об исторических сюжетах общественно-политических дебатов в постсоветской Украине) // Ab Imperio. – 2007. – № 3. – С. 93–138.
3. *Україна в 2007 році: щорічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку: Монографія / За заг. ред. Ю. Г. Рубана.* – К.: НІСД, 2007. – 538 с.
4. *Рябчук М.* Культура памяти и политика забвения // Отечественные записки. – 2007. – № 1. – С. 42–55.
5. *Кравченко В.* Бой с тенью. Советское прошлое в исторической памяти современного украинского общества // Ab Imperio. – 2004. – № 2. – С. 329–368.
6. *Требст Ш.* «Какой такой ковер?» Культура памяти в посткоммунистических обществах Восточной Европы: попытка общего описания и категоризации // Ab Imperio. – 2004. – № 4. – С. 41–78.
7. *Українська історична дидактика: міжнародний діалог (фахівці різних країн про сучасні українські підручники з історії) / За ред. М. Телус, Ю. Шаповал.* – Зб. наук. ст. – К.: Генеза, 2000. – 368 с., іл.
8. *Осиян А.* Этнические чистки и чистка памяти: украино-польское пограничье 1939–1947 гг. в современной политике и историографии // Ab Imperio. – 2004. – № 2. – С. 297–328.
9. *Україна не знає про Волинь.* Gazeta Wyborcza. 10.07.08 // <http://zgroup.com.ua/article>
10. *Иванова Е.* Конструирование коллективной памяти о Холокосте в Украине // Ab Imperio. – 2004. – № 2. – С. 369–392.
11. *Україна* вшановує переможців // Голос України. – 11 травня 1995. – С. 3–5.
12. *Рябчук М.* Дві України: реальні межі, віртуальні війни. – К., 2003. – 336 с.
13. *Гриневиц В.* Расколота память: Вторая мировая война в историческом сознании украинского общества // Неприкосновенный запас. Дебаты о политике и культуре. – 2005. – № 2–3 // <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/gri24.html>
14. *Вільсон Е.* Українці: несподівана нація / Пер. з англ. Н. Гончаренко, О. Гриценко. – К., 2004. – 552 с., іл.
15. // <http://www.president.gov.ua/news/134.html>
16. *Конституція України.* Офіційне видання. – К., 2006. – 126 с.
17. // <http://www.regionnews.poltava.ua/index.php?go=News&in=view&id=6050>; <http://www.president.gov.ua/news/9444.html>
18. // <http://www.parlamentua.com/ua>; <http://www.regionnews.poltava.ua/index.php?go=News&in=view&id=6050>; <http://www.president.gov.ua/news/9444.html>
19. // http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=31295
20. Цит. за *Рябчук М.* Культура памяти и политика забвения // Отечественные записки – 2007. – № 1. – С. 52.
21. // <http://www.president.gov.ua/news/655.html>
22. *Грицак Я.* Про відповідальність і безвідповідальність українських інтелектуалів // Форум націй. – 2008. – № 7(74). – С 4–5.
23. // <http://www.president.gov.ua/news/8157.html>